האינטגרל הכפול

שטח של קבוצה

שטח של מצולע קמור מוגדר ע"י חלוקתו למשולשים (טריאנגולריזציה). בפרק זה מצולע היא הקבוצה הדו-ממדית, לא השפה.

תחום = קבוצה פתוחה וקשירה.

תחום סגור = תחום + השפה שלו.

מעתה ואילך, עד שנאמר אחרת, D הוא תחום סגור וחסום. (אבל הגדרת השטח תופסת גם במקרים אחרים.)

A = מצולע המוכל ב D

B = מצולע המכיל את D

(הכוונה לקבוצה הדו-ממדית, לא לקווים הישרים.)

השטח של A = $S(A)$

השטח של B = $S(B)$

מכיוון ש $A \subset B$ ברור של $S(A) \le S(B)$.

השטח הפנימי של D:

$$\underline{S}(D) = \sup S(A),$$

השטח החיצוני של D:

$$\overline{S}(D) = \inf S(B).$$

ברור ש: $\underline{S}(D) \le \overline{S}(D)$.

הגדרה. D נקראת קבוצה בעל שטח אם

$$\underline{S}(D) = \overline{S}(D).$$

במקרה זה הערך המשותף מוגדר להיות השטח של D, והוא מסומן $S(D)$.

<u>הערה 1</u>: אותה הגדרה אפשרית גם לקבוצות שאינן בהכרח תחום סגור.

<u>הערה 2</u>: זה אנלוגי להגדרת $\overline{S}(P,f)$, $\underline{S}(P,f)$ ואינטגרביליות f.

כזכור, $f(x)$ אינטגרבילית אם לכל $\epsilon > 0$ קיימת חלוקה P כך ש $\overline{S}(P,f) - \underline{S}(P,f) < \epsilon$.

האנלוג כאן:

<u>משפט.</u> תחום סגור וחסום D הינו בעל שטח <u>אם ורק אם</u> לכל $\epsilon > 0$ קיימים פוליגון חיצוני B ופוליגון פנימי A כך ש $0 \leq S(B) - S(A) < \epsilon$.

<u>הוכחה:</u> <u>התנאי הכרחי</u>. נניח ש D בעל שטח, דהיינו

$$\begin{aligned} S(D) &= \overline{S}(D) = \underline{S}(D) = \\ &= \inf_{B \supset D} S(B) = \sup_{A \subset D} S(A) \end{aligned}$$

אז קיימת קבוצה A המוכלת ב: D כך ש

$$0 \leq S(D) - S(A) < \frac{1}{2}\epsilon$$

וקיימת B המכילה את D כך ש

$$.0 \leq S(B) - S(D) < \frac{1}{2}\epsilon$$

נחבר ונקבל:

$$.0 \leq S(B) - S(A) < \epsilon$$

התנאי מספיק. נתון שלכל $\epsilon < 0$ קיימים $A \subset D \subset B$ כך ש $0 \le S(B) - S(A) < \epsilon$.
ניקח $\inf\limits_{B}$, $\sup\limits_{A}$ ונקבל ש:

$$0 \le \overline{S}(D) - \underline{S}(D) \le \epsilon.$$

זה נכון לכל $\epsilon > 0$, כאשר $\underline{S}(D)$, $\overline{S}(D)$ שני מספרים קבועים, לכן $\overline{S}(D) - \underline{S}(D) = 0$.

מסקנה: D בעל שטח אם קיימות סדרות מצול-
עים $A_n \subset D \subset B_n$ כך ש:

$$\lim_{n\to\infty} S(A_n) = \lim_{n\to\infty} S(B_n).$$

גישה אחרת: אפשר לבחור מצולעים מיוחדים בהם הצלעות מקבילות לצירים. זה ע״י בניה

כדלקמן. במקום פוליגונים מכילים ומוכלים כלש-
הם נשרטט מערכת קווים אופקיים ואנכיים, P,
שפורסים את הקבוצה שלנו למלבנים. יש
(א) מלבנים פנימיים ל- D.
(ב) מלבני שפה, שמכילים נקודות פנימיות
וחיצוניות של D.
(ג) מלבנים חיצוניים הזרים ל D.

אחוד המלבנים מהסוג (א) נותן פוליגון פנימי,
מוכל ב: D, שנסמנו ב: $A(P)$;
אחוד המלבנים מהסוג (א) או (ב) נותן פוליגון
חיצוני המכיל את D, ונסמנו ב: $B(P)$.
נסמן גם את קוטר החלוקה כגודל הבא:

$$d(P) = \max\{\text{ קוטרי מלבני (א)+(ב) }\}$$

משפט. התחום הסגור D הוא בעל שטח אם ורק אם

$$\lim_{d(P)\to 0} S(A(P)) = \lim_{d(P)\to 0} S(B(P))$$

הוכחה: (א) התנאי מספיק כי אז קיימות סדר-ות פוליגונים A_n, B_n כך ש

$$\lim_{n\to\infty} S(A_n) = \lim_{n\to\infty} S(B_n).$$

(ב) להפך, נניח שיש ל: D שטח. אז קיימים מצול-עים $A \subset D \subset B$ כך ש

$$S(B) - S(D) < \epsilon$$
$$S(D) - S(A) < \epsilon$$

אפשר להניח שהשפות של A ושל B זרות זו לזו, ושתיהן זרות לשפת D. יהיו δ_A המרחק בין שפת

A ושפת D ו: δ_B המרחק בין שפת B ושפת D,
ויהי

$$.\delta = \text{min}\{\delta_A, \delta_B\}$$

נבנה חלוקה למלבנים כך ש $d(P) < \frac{1}{2}\delta$.
אז בודאי מתקיים ש:

$$.A \subset A(P) \subset D \subset B(P) \subset B$$

לכן

$$0 \leq S(D) - S(A(P)) \leq S(D) - S(A) < \epsilon$$

$$0 \leq S(B(P)) - S(D) \leq S(B) - S(D) < \epsilon$$

יוצא מזה שלכל ϵ מצאנו חלוקה P למלבנים כך
ש: $S(A(P))$ ו: $S(B(P))$ קרובים ל $S(D)$,

עבור $d(P)$ קטן מספיק, ולכן אכן מתקיים

$$\lim_{d(P)\to 0} S(A(P)) = \lim_{d(P)\to 0} S(B(P)) \, .$$

<u>הגדרה.</u> תהי F קבוצה, לאו דוקא תחום סגור. אומרים ש: F בעלת שטח אפס אם לכל $\epsilon > 0$ ניתן לכסות את F ע"י איחוד סופי של מלבנים שסכום שטחיהם קטן מ: ϵ.

<u>מסקנה:</u> ל-D יש שטח <u>אם ורק אם</u> לשפה שלו יש שטח 0.

<u>הוכחה:</u> נסמן $C(P) = B(P) \setminus A(P)$, ואז

$C(P)$ אוסף מלבנים המכסה את השפה. אז מתקיים

$$S(C(P)) = S(B(P)) - S(A(P)),$$

ונובע מכך ש:

$$\lim_{d(P)\to 0} S(C(P)) = 0$$

אמ"ם

$$\lim_{d(P)\to 0} S(B(P)) = \lim_{d(P)\to 0} S(A(P))$$

הגדרת האינטגרל הכפול.

נתונה פונקציה f חסומה על מלבן $\mathsf{R} \subset R^2$.
נחלק את המלבנים ע"י קווים אפקיים ואנכיים למלבנים R_{ij}, ונסמן את החלוקה ב: P. נגדיר על כל תת-מלבן

$$M_{ij} = \sup_{\mathsf{R}_{ij}} f, \qquad m_{ij} = \inf_{\mathsf{R}_{ij}} f,$$

ובאנלוגיה לסכומי דרבו עבור האינטגרל במשתנה יחיד מגדירים את

סכום דרבו העליון $\overline{S}(P) = \sum_{ij} M_{ij} A(\mathsf{R}_{ij})$

וסכום דרבו התחתון $\underline{S}(P) = \sum_{ij} m_{ij} A(\mathsf{R}_{ij})$.

החלוקה P^* היא עידון של החלוקה P אם היא מכילה את כל קווי החלוקה של P.

למה. אם P^* עידון של P אז

$$\underline{S}(P) \leq \underline{S}(P^*) \leq \overline{S}(P^*) \leq \overline{S}(P)$$

מסקנה: אם P^* עידון משותף של P_1, P_2 אז

$$\underline{S}(P_2) \leq \underline{S}(P^*) \leq \overline{S}(P^*) \leq \overline{S}(P_1)$$

ובפרט $\underline{S}(P_2) \leq \overline{S}(P_1)$ לכל P_1, P_2.

מסקנה: $\sup \underline{S}(P) \leq \inf \overline{S}(P)$.

<u>הגדרה:</u> f אינטגרבילית לפי רימן על מלבן R אם

$$\sup_P \underline{S}(P) = \inf_P \overline{S}(P).$$

הערך המשותף מסומן

$$\int\int_R f$$

ונקרא האינטגרל הכפול של f על R.

<u>משפט.</u> f אינטגרבילית <u>אם ורק אם</u> לכל $\epsilon > 0$ קיימת חלוקה P כך ש $0 \leq \overline{S}(P) - \underline{S}(P) < \epsilon$.

<u>הוכחה:</u> (א) נתון: לכל $\epsilon > 0$ יש P_0 כך ש:

$$0 \leq \overline{S}(P_0) - \underline{S}(P_0) < \epsilon.$$

אז

$$\underline{S}(P_0) \leq \sup_P \underline{S}(P) \leq \inf_P \overline{S}(P) \leq \overline{S}(P_0)$$

לכן $0 \leq \inf_P \overline{S}(P) - \sup_P \underline{S}(P) < \epsilon$

לכל $\epsilon > 0$, ולכן

$$\inf \overline{S}(P) = \sup \underline{S}(P)$$

ו: f אינטגרבילית.

ב) להפך, נניח ש: f אינטגרבילית על R, ז"א

$$\int\int_R f = \sup_P \underline{S}(P) = \inf \overline{S}(P).$$

אז קיימת חלוקה P_1 כך ש:

$$\overline{S}(P_1) - \int\int_R f < \frac{1}{2}\epsilon,$$

וקיימת חלוקה P_2 כך ש:

$$\iint\limits_R f - \underline{S}(P_2) < \frac{1}{2}\epsilon.$$

אם P^* היא העדון המשותף של P_1, P_2, אז

$$\overline{S}(P^*) < \overline{S}(P_1) < \iint\limits_R f + \frac{1}{2}\epsilon$$

$$\underline{S}(P^*) > \underline{S}(P_2) > \iint\limits_R f - \frac{1}{2}\epsilon,$$

נחסר ונקבל:

$$0 \leq \overline{S}(P^*) - \underline{S}(P^*) < \epsilon$$

וזוהי הטענה.

<u>משפט.</u> אם f רציפה על המלבן $\mathsf{R} \subset R^2$ אז היא אינטגרבילית עליו.

<u>הוכחה:</u> f רציפה בקבוצה סגורה וחסומה, לכן רציפה במ"ש על הקבוצה הזו, כלומר לכל $\epsilon > 0$ קיים $\delta(\epsilon)$ כך ש $|f(p) - f(q)| < \epsilon$ כאשר

$$\text{dist}(p,q) < \delta(\epsilon), \qquad p, q \in R.$$

ניקח חלוקה P כך שקוטר כל מלבן (האלכסון) מקיים $\text{diag}(R_{ij}) < \delta$, אזי

$$\begin{aligned} 0 &\le \overline{S}(P) - \underline{S}(P) \\ &= \sum_P M_{ij} A(R_{ij}) - \sum_P m_{ij} A(R_{ij}) \end{aligned}$$

אבל כזכור

$$\begin{aligned} M_{ij} &= \sup_{R_{ij}} f = \max_{R_{ij}} f = f(p_{ij}) \\ m_{ij} &= \inf_{R_{ij}} f = \min_{R_{ij}} f = f(q_{ij}) \end{aligned}$$

עבור נקודות כלשהן p_{ij} ו: q_{ij} במלבן R_{ij}, ולכן

$$= \sum \underbrace{f(p_{ij}) - f(q_{ij})}_{<\epsilon} A(R_{ij})$$

כי

$$\mathsf{dist}(p_{ij}, q_{ij}) < \mathsf{diag}(R_{ij}) < \delta$$

ולכן הסכום האחרון קטן מ:

$$.\epsilon \sum_{ij} A(R_{ij}) = \epsilon A(R)$$

<u>משפט.</u> אם f חסומה במלבן סגור R ורציפה פרט לקבוצה E בעלת שטח אפס, אז $\int\int_R f$ קי-ים.

<u>הוכחה:</u> כזכור E בעלת שטח אפס $\Longleftrightarrow$ לכל $0 < \epsilon$ אפשר לכסות אותו ע"י מלבנים שסכום

שטחיהם קטן מ: ϵ. נכסה את E ע"י מלבנים שסכום שטחיהם קטן מ: ϵ ואח"כ נמשיך את המלבנים לחלוקה של כל R.

נסמן את אחוד המלבנים המכסים את E ב: R_0 ונסמן את אחוד שאר המלבנים ב: R_1. R_1 היא קבוצה סגורה וחסומה, ו: f רציפה עליה במ"ש, ולכן

$$|f(p) - f(q)| < \epsilon$$

לכל $p, q \in R_1$ כך ש: $\text{dist}(p, q) < \delta$.

$$\begin{aligned} \overline{S} - \underline{S} &= \sum_{i,j} (M_{ij} - m_{ij}) A(R_{ij}) \\ &= \sum_{R_0} + \sum_{R_1} \end{aligned}$$

על R_0:

$$\begin{aligned}
0 \leq \sum_{R_0} &= \sum_{R_0}(M_{ij}-m_{ij})A(R_{ij}) \\
&\leq \sum_{R}(|M_{ij}|+|m_{ij}|)A(R_{ij}) \\
&\leq 2K\sum_{R}A(R_{ij}) < 2K\epsilon
\end{aligned}$$

כאשר $K=\sup_R|f|$.

על R_1:

$$\begin{aligned}
0 \leq \sum_{R_1} &= \sum_{R_0}(M_{ij}-m_{ij})A(R_{ij}) \\
&= \sum_{R}(f(p_{ij})-f(q_{ij}))A(R_{ij}) \\
&< \sum_{R_1}\epsilon\cdot A(R_{ij}) \\
&= \epsilon\cdot A(R_1) < \epsilon\cdot A(R)
\end{aligned}$$

לסיכום, לכל ϵ מצאנו חלוקה עבורה מתקיים

$$0 \leq \overline{S} - \underline{S} < \epsilon[2K + A(R)] \,,$$

ולכן קיים האינטגרל הכפול $\iint_R f$.

<u>הגדרה.</u> אם f מוגדרת ב: D, ו:D היא תת-קבוצה של מלבן R, נגדיר על R את הפונקציה

$$F(p) = \begin{cases} f(p) & p \in D \\ 0 & \text{אחרת} \end{cases}.$$

זוהי הרחבה של f מ: D ל: R.

<u>משפט.</u> אם D קבוצה חסומה ובעלת שטח, f רציפה וחסומה ב: D, (ייתכן כי D לא סגורה,

ולכן f אינה חסומה אוטומטית), אז אפשר להג-
דיר

$$\int\int_D f = \int\int_R F ,$$

והגדרה זו בלתי תלויה בבחירת המלבן R.

<u>הוכחה.</u> נקודות אי-הרציפות של F הן נקודות השפה של D. D בעלת שטח, ולכן השפה שלה בעלת שטח אפס. לכן, לפי המשפט הקודם $\int\int_R F$ קיים.

ערך זה הינו בלתי תלוי בבחירת R, כפי שאפשר להשתכנע משירטוט של הרחבות שונות R_1 ו: R_2 של D.

תכונות של האינטגרל הכפול.

נניח ש f,g הן פונקציות רציפות וחסומות ב: D
(הנחה חזקה), אז

1. $\displaystyle\iint_D (f+g) = \iint_D f + \iint_D g$

2. $\displaystyle\iint_D cf = c\iint_D f$

3. $f \geq 0 \quad \Rightarrow \quad \displaystyle\iint_D f \geq 0$

4. $f \leq g \quad \Rightarrow \quad \displaystyle\iint_D f \leq \iint_D g$

5. $\displaystyle\iint_D |f| \geq \left|\iint_D f\right|$

6. נניח ש: D_1 ו: D_2 הן קבוצות בעלות שטח.
אם $S(D_1 \cap D_2) = 0$ אז

$$\int\int_{D_1 \cup D_2} f = \int\int_{D_1} f + \int\int_{D_2} f$$

מכסים את $D_1 \cap D_2$ ע"י מלבנים בעלי שטח כולל קטן. נסמן את איחודם ב: R_0, ונרחיב את צלעותיהם לקווי חלוקה של כל $D_1 \cup D_2$. מבין המלבנים הנוספים נסמן ב: R_1 את איחוד המלבנים שיש להם חיתוך לא ריק עם D_1, וב: R_2 את איחוד המלבנים שיש להם חיתוך לא ריק עם D_2. אז סכומי רימן על $R_0 \cup R_1 \cup R_2$, $R_0 \cup R_1$ ו: $R_0 \cup R_2$ מקרבים את האינטגרלים על $D_1 \cup D_2$, D_1 ו: D_2 בהתאמה.

7. אם $M \leq f(x,y) \leq m$ לכל $(x,y) \in D$
אז

$$m \cdot A(D) \leq \int\int_D f \leq M \cdot A(D)$$

8. קיימת נקודה $P \in D$ כך שמתקיים השיויון

$$\int\int_D f dxdy = f(P) \cdot A(D)$$

<u>הערה.</u> ל: $\int_a^b f$ יש מגמה ו: $\int_a^b f = -\int_a^b f$ כי $\Delta x_i = x_i - x_{i-1}$ בעל סימן, בהתאם לכיוון המעבר. ב: $\int\int_D$ אין מגמה' כי $A(R_{ij}) \geq 0$ ולא ייחסנו לו כיוון.